

„Lusta népség az, csak az árnyéket és a heverőjét szereti!”

Az értelmiség helyzete Iuvenalis Rómájában

A Iuvenalis Rómáját benépesítő alakok túlnyomó részét nehezen illethetnénk a „szellem embere” megnevezéssel. A házasságtörők, méregkeverők, gyilkosok, újgazdagok, csalók, hamisítók, a kegyetlen, falánk, pazarló, gyűlölködő, a tradicionális római vallást és az igaz rómaiságot eláruló férfiak és nők tengerében azonban felbukkan a római irodalom- és szellemtörténet néhány óriása, felbukkannak alkotók, tudósok, tanárok, különösképp a 7., az értelmiség helyzetével foglalkozó szatírában. Bár az életmű jó néhány szöveghelye alapján egyértelmű, hogy a iuvenalisi narrátor a valódi szellemi teljesítményben értéket lát,¹ miközben a fércműveket kritizálja, s neveltségessé teszi az értéktelen alkotásokat,² a háttérben újra és újra feltűnik a kérdés: érdemes-e egyáltalán a szatírák Rómájában bármilyen értelmiségi pályát választani?

A szellem embereinek helyzetét bemutató 7. szatíra öt csoporttal foglalkozik: a költőkkel, a történetírókkal, az ügyvédekkel, a szónokokkal és retorikatanárokkal együtt, valamint a grammatikusokkal. A kapcsolódási pont, így a szatíra központi témája a kilátástalan anyagi helyzet, amely mindannyiuk közös osztályrésze. Az értelmiségi előtt, legyen akár művész, akár tanár, akár más terület művelője, nincs sok választás: vagy eladja magát, a tudását, a tehetségét, vagy éhen hal – kivéve néhány kiváltságos személyt, így például Quintilianust. A legfontosabb ránk maradt római szónoklattan összefoglaló munka szerzőjének szövegeire Iuvenalis más szatíráiban is reflektál,³ s név szerint sem egyedül itt említi a Kr. u. I. század végének jeles rétorát. A 6., úgynevezett „asszonyszatírában” a narrátor előbb a kicsapongó római feleségek potenciális szeretőit kutatva állítja őt kontrasztba az ekkor még roppant alacsony társadalmi megbecsülésnek örvendő színészekkel – szatíráról lévén szó, mondhatni „természetesen” a nők nem a művelt szónokot preferálják –⁴ majd később már retorikai szaktekintélyként jelenik meg: a félrelépő asszonynak még ő sem tud megfelelő mentséget találni.⁵ E két helyen Quintilianus egyaránt pozitív figuraként jelenik meg a csábító színészekkel és a hűtlen asszonnyal kontrasztban, 7. szatírabeli említését viszont aligha értékelhetjük így:

Ilyen költségek közepette kétezer sestertius elég Quintilianusnak, sőt még ő jár jól vele: egy apa semmire

sem költ kevesebbet a saját fiánál. „De hát akkor honnan van ennyi birtoka Quintilianusnak?” Hagyjuk most a szerencsés kivételeket!⁶

Az interlocutor kérdését, valamint hogy miért szerencsés kivétel a nagyhírű retorikaoktató, a narrátornak nem szükséges megválaszolnia.⁷ A korabeli olvasó számára

Tomás López
Enguídanos
elképzelt
portréja
Marcus Fabius
Quintilianusról
© Wikimedia
Commons



éppúgy nem volt titok, ahogy a mai befogadónak sem: Quintilianus az I. század egyik legkegyetlenebb és legrosszabb emlékeztető uralkodója, Domitianus kegyeltje és több családtagjának nevelője volt – így nem az említett szerény, kétezer sestertiusnyi (feltehetőleg éves) bérenek köszönheti jómódúságát. Ezzel cseng egybe a szatíra első sora: „A tanult ember minden reménye és bizodalma a Császársban van!”⁸ Az első olvasatra az uralkodó művészetpártoló tevékenységét méltató mondat már a szatíra keserű valóságát vetíti előre, amelyet a 20–21. sor tesz egyértelművé: „A vezér jósága letekint rátok, biztat titeket, témát keres magának.”⁹ Ha irodalomból, tudományból, tanításból akarsz megélni, az egyetlen lehetőség, ha a hatalom igényeit szolgálod ki,¹⁰ amire a kor másik nagysága, Statius példája is inti az olvasót, aki központi szerepet kap az első szatírákönyv negyedik költeményében.

Bár nem nevezi nevén, az elsősorban a *Silvae* és a *Thebais* költőjeként ismert szerző az említett szatíra legfontosabb alakja Domitianus mellett. A szöveg második nagy szerkezeti egysége egy a római irodalomban egyedülálló eposzparódia, az epikus művek számos kötelező elemével: invokációval, témamegjelöléssel, in medias res kezdéssel, epitheton ornansokkal, epikus körülírásokkal. Természetesen a szatíra műfajához híven és a szöveg paródia mivoltának megfelelően a múzsza invokációja a legkevésbé sem szokványos: „Kezdd el, Calliope. Le is ülhetsz, nem kell énekelned, ez egy igaz történet.”¹¹ Mivel az ezt követő szöveg egy Domitianus-kori (meglehetősen banális) történetet mutat be, a történet „igaz” jellege egyszerűen arra is utalhatna, hogy mitológiai téma helyett kortárs eseményt mutat be a szerző az epikus múzsza segítségével, ám egyetlen szkolion a szöveg kulcsmondatává teszi az invokációt, és alapjaiban változtatja meg a szatíra értelmezését. A Probusnak nevezett scholiasta alapján Statius elveszett, *De bello Germanico* címen ismert kortárs témájú eposzát jelölhetjük meg a 4. szatíra paródiájának célpontjaként, s bár e műből mindössze a szkolionban idézett négy sort ismerjük, minden jel arra mutat, hogy a Domitianus nevéhez fűződő, germánok felett aratott hadisikereket mutatta be Statius, míg Iuvenalis arra vállalkozik, hogy megírja a császár hőstetteinek „igaz történetét”.

E történet a lehető legtávolabb áll a hősi harcoktól: egy halász kifog egy különleges méretű halat, amelyet az esetleges retorzióktól tartva nem mer megtartani, ezért elviszi a császárhoz, ám nem találnak elég nagy edényt az elkészítéséhez, így tanácsulést hívnak össze. Ez a jelenet kapcsolja a *De bello Germanico*-hoz a 4. szatíra eposzparódiáját: mint a történet utolsó soraiból kiderül, a bűnök és jellemhibák széles tárházát megjelenítő tanácsadók voltaképpen haditanácsra érkeznek, amelyet úgy hívott össze Domitianus, mintha a germániai harcokkal kapcsolatos fejleményeket kellene megvitatni.¹² A „halált hozó

Catullus” (113.), a „Iomha Montanus” (107.) és társaik azonban nem a germánok legyőzéséről tárgyalnak, hanem arról, hogy miként kellene egy szokatlanul nagy halat elkészíteni – s végül arra a megoldásra jutnak, hogy nagyobb tálat kell készíteni. Amikor Iuvenalis a rendhagyó múzsainvokációban leszögezi, hogy e költeményben igaz történet hangzik el, annak bemutatására vállalkozik, hogy mivel foglalkozott valójában Domitianus, miközben a Birodalom katonái megvívták a háborút, amelyért Statius róla írt hősi eposzt. Így a császárral és tanácsadóival együtt Statius és általánosságban a hízelgő udvari költészet is a szatíra célpontjává válik: már az eposzköltészet múzsája is a császárt szolgálja, így az 1. szatírában a valós témát ábrázoló költészettel szembeállított mitológiai epikához hasonlóan az úgynevezett történeti eposz tárgya sem lehet már igaz történet.¹³

Mindez azért lehet különösen fájdalmas a szatirikus narrátor számára, mert magát az epikus költészetet annak ellenére is értékesnek látja, hogy programversében elzárkózik attól, hogy maga is ebben a műfajban kezdjen alkotni.¹⁴ Ennek legékezebb bizonyítékát a 11. szatíra szolgáltatja, ahol a narrátor a vers címzettjét egy szerény, idealizáltan ábrázolt vacsorára hívja meg, amelynek kontrasztjaként a római elit pazarló lakomáit mutatja be. A két esemény minden létező tekintetben különbözik egymástól, nem csupán a menüsört tekintve: az ellentétpárok közül az utolsó a fényűző lakoma táncosnőinek már-már pornográf előadását állítja szembe egy jóval decensebb szórakozási móddal, Homérosz és Vergilius műveinek felolvasásával.¹⁵

Az eposzköltészet élvezete ráadásul nem csupán egy szexuálisan túlfűtött előadással szemben jelent alternatívát az idealizált lakomán, hanem az 5. szatíra zárata alapján a más emberek nyomorúságán való szórakozással szemben is, hiszen itt a narrátor arra hívja fel a szatírában megszólított Trebius figyelmét, hogy az ő maga és a hozzá hasonló szegény kliensek megalázása a lakoma résztvevőinek szórakoztatását szolgálja.¹⁶ Azonban szó sincs arról, hogy minden lakomán helye lenne az eposzköltészetnek. A 6. szatíra egy szöveghelye szintén a műfaj két óriását említi, ám itt nem a lakomáról való „távollétük”, hanem épp a „jelenlétük” a szatirikus indignatio forrása: a római asszonyok végtelen bűnlajstroma közepette a narrátor annak a meggyőződésének ad hangot, hogy bár a nők lerészegedése önmagában is elég visszataszító, ennél is súlyosabb, ha eközben a nagy eposzokról értekeznek, sőt a minőségüket is megpróbálják megítélni.¹⁷ Ez is megerősíti, hogy a szatirikus narrátor a klasszikus irodalmat, az eposzköltészetet értékesnek tekinti, ám kora nemhogy eposzírásra nem alkalmas, de környezete legnagyobbbrészt a műfaj remekeinek élvezetére sem méltó – ez már az in-vektíva, a szatíra kora.

Így aztán a császárkori Rómában, Iuvenalis Rómájában már nem szülehetnek újabb Homéroszok és újabb Vergiliusok. E közeget tipikus eposzköltője Statius, aki előtt két lehetőség áll: beállni a hatalomhoz dörgölőző szerzők sorába, ahogy arra a 4. szatírában reflektált Iuvenalis, vagy aprópénzre váltani a tehetségét, ahogy a 7. szatírában olvashatjuk.

Amikor Statius boldoggá tette a várost egy randevű ígéretével, a nép összefutott szerelme, a *Thebais* kellemes hangjára és dalára: mily édes, rabul ejti a lelkeket, vággyal telve hallgatják. Ám versei egész padsorokat zúznak szét, éhen marad, ha nem adja el szűz Agavéját Parisnak, aki katonai tisztséget osztogat sokaknak, költők ujjára is felhúzza a féléves aranygyűrűt.¹⁸

Már egy XVII. század eleji kiadás rámutat, hogy e sorok kifejezésmódját az erotikus költészet hatja át: az amica („szerelme”), a laetam fecit („boldoggá tette”), a promisit diem („randevűt ígért”), a dulcedine captos („az édes mivoltától elragadottakat”) és a libidine („vággyal”) szavak a *Thebais* című eposzt prostituáltként jelenítik meg.¹⁹ A szexuális töltet a fregit subsellia kifejezés esetén a legszembevetőbb. A primer jelentés Statius sikeréről és népszerűségéről tanúskodik, hiszen a közönség tetszésnyilvánítása

még a nekik helyt adó padsorokat sem kíméli, de a szövegkörnyezet miatt a háttérben felsejlik egy másodlagos jelentés: az ágy összetörése e prostituálttal folytatott aktus közben.²⁰ Ám hiába vonzó nő a *Thebais*, hiába elégíti ki a hallgatóságot, az eposzt prostituáltként áruba bocsátó kerítő, Statius tiszta költészete is bemocskolódik, hiszen arra kényszerül, hogy érintetlen, szűz, azaz még elő nem adott Agavéját is eladja Domitianus császár kegyencének, Parisnak, hogy ne haljon éhen. Mindez természetesen nem menti fel Statiust, alakja tipikus iuvenalisi figura: ebben a világban – egyetlen alakot kivéve – nincsenek tisztán áldozatok, csak bűnösök, akik egy része egyúttal áldozattá is válik.

Az egyetlen kivétel a 7. szatírában szintén említett M. Tullius Cicero, aki e szövegben a jó törvényszéki szónok példaként jelenik meg – azt a roppant igazságtalan jelenséget illusztrálendő, hogy a potenciális megbízók a tehetségnél többre tartják a szónokok kinézetét: „Még Cicero se kapna manapság kétszáz érmét senkitől, ha nem ragyog hatalmas gyűrű az ujján!”²¹ Az államférfiként, filozófusként és szónokként is kiemelkedő késő köztársaságkori alakot Iuvenalis a 2. szatírában szintén megidézi. A szöveg központi motívuma a képmutatás, aminek kapcsán Iuvenalis egy helyen a tolvaj Verrest, a gyilkos Milót, a kicsapongó Clodiust, Catilinát és Cethegust,

Thomas Couture:
Rómaiak
a hanyatlás
korában,
1847, Orsay
Múzeum, Párizs
© Wikimedia
Commons





Marcus Tullius
Cicero
mellszobra,
1638,
rézmetszet
© Wikimedia
Commons

valamint Sulla három tanítványát, azaz a második triumvirátus proskripciók listát összeállító tagjait említi.²² E személyeket Cicero köti össze egymással, karrierjének különböző állomásaihoz kapcsolódnak, így ha neve nem is hangzik el, mégis értékföldöző szereppel bír az egytől egyig beszédei célpontjává szolgáló közismert bűnösökkel szemben.²³

És ez nem egyedi jelenség a szatírákban: Cicero két másik szövegben is a felsoroltak egyikének vagy másikának ellenpontjaként jelenik meg, immár név szerint említve, de ez utóbbi két esetben Iuvenalis a vitathatatlanul pozitív morális ítélet mellett Cicero már az antikvitásban is kritizált költői „tehetségén” is élcelődik – hiába a legpozitívabban értékelt alak az életműben, még ő sem kerülheti el, hogy a szatirikus gúny céltáblája legyen.²⁴ A 8. szatírban, amelynek központi kérdése az igazi, nem a származásból, hanem az erényből fakadó nemesség mibenléte, a költői beszéd egy pontján Iuvenalis a fentebb említett

Catilinát és Cethegust megszólítva nem csupán színre lépteti Cicero, de meg is idézi a Catilina elleni első beszédet, méghozzá Cicero vádló pozíciójába helyezkedve. Figyelemre méltó és a pozitív Cicero-képet erősíti, hogy a Iuvenalistól megszokottaktól eltérő módon sem ironikus, sem parodisztikus mozzanat nem fedezhető fel az allúzióban.²⁵ A saját erejéből és tehetségéből magasra jutó szónok – ezt hangsúlyozza megnevezése is: novus Arpinas, azaz „az arpinumi új ember”, 8,237²⁶ – tökéletes ellenpontja az előkelő származású, ám virtus hiányában mélyre süllyedt Catilinának és Cethegusnak, s erkölcsi megítélése a 10. szatírban sem változik. Ebben a szövegben Iuvenalis a következőképp szól Cicero és Démoszthenész haláláról:

Ám mindkét szónok az ékesszólás miatt veszett oda, mindkettőt szelleme hatalmas, bő vízű forrása sodorta halálba. A tehetsége miatt vágták le (Cicero) kezét és fejét – gyenge szónokok sosem áztatták vérükkel a *rostrát*. *O fortunatam natam me consule Romam* – ha mindig így beszélt volna, nem kellett volna törődnie Antonius kardjaival. Inkább vágyom nevetséges költeményekre, mint rád, nagyhírű isteni *Philippica*, ki az első után következőként tekeredsz le.²⁷

Cicero halálát kiemelkedő tehetsége okozta: gyenge szónokokat sosem ölték meg – mondja a narrátor –, és Cicero sem lett volna veszélyben, ha az ékesszólásban is csak annyira jeleskedik, mint a költészetben. Ennek illusztrálására *De consulato suo* című művének hírhedten kakofón sorát idézi: *O fortunatam natam me consule Romam*.²⁸ A következő mondat („ha mindig így beszélt volna, nem kellett volna törődnie Antonius kardjaival”) közvetlen szövegszerű utalás Cicero Antonius elleni második beszédére, amelynek zárlatában a szónok így száll szembe a triumvirrel: „Már ifjúként is megvédtém a köztársaságot, örege sem fogom magára hagyni: nem törődtem Catilina kardjaival, nem fogok félni a tiedtől sem.”²⁹ A kontraszt roppant erős: Cicero egyik emblematisz szövegével, amely egy másik nagy teljesítményére, a Catilina elleni beszédre utal, együtt láthatjuk azt a már az ókorban is erősen kritizált verssorát, amely alkotói pályája talán legtöbbet bíralt mozzanata – vesztét viszont nem utóbbi, hanem előbbi okozta.

Térjünk vissza a bevezetőben feltett kérdésre: érdemes-e egyáltalán a szatírák Rómájában bármilyen értelmiségi pályát választani? Nem, és nem csupán az anyagi nehézségek miatt, ami a többször idézett 7. szatíra központi, visszatérő motívuma.³⁰ A szerzőket ugyanis ez kiszolgáltatja a hatalomnak vagy a hatalomhoz közel álló személyeknek, ahogy azt Statius példáján keresztül láthatjuk. Ha valaki igazán tehetséges, autonóm személyi-

ség, mint Cicero, az akár az életébe is kerülhet. Hiába hosszú emberöltőkkel korábbi történet az övé, Iuvenalis a kortárs jelenségeket gyakran az öt megelőző egy-másfél évszázadból vett példákkal illusztrálja. A szellem emberei a társadalmi megbecsültségnek is híján vannak, a nők szívesebben választanak maguknak színészeket és gladiátorokat, a tanárokkal szemben a szülők teljesíthetetlen elvárásokat támasztanak – sőt, örülhetnek, ha nem verik

meg őket –,³¹ egyesek közülük öngyilkosságba menekülnek,³² a potenciális megbízók inkább választják az elegáns és gazdag, mint a tehetséges szónokot,³³ a tudós ember munkáját a legkisebb presztízsű foglalkozásoknál is kevesebbre becsülik. Aligha tükrözi bármi is jobban a szatírák társadalmának értelmiségről alkotott általános képét, mint a 7. szatíra interlocutori közbevetése: „Lusta népség az, csak az árnyékot és a heverőjét szereti!”³⁴

¹ Így például az epikus remekművek elismeréséhez lásd lentebb a 6. és 11. szatíra hivatkozott helyeit.

² Az utóbbihoz lásd lentebb Statius *De bello Germanicó*jának paródiáját, míg előbbire kiváló példa az 1. szatíra bevezetője: „semper ego auditor tantum? numquamne reponam / vexatus totiens rauci Theseide Cordi? / inpune ergo mihi recitaverit ille togatas, / hic elegos? inpune diem consumperit ingens / Telephus aut summi plena iam margine libri / scriptus et in tergo necdum finitus Orestes?” „Én mindig csak másokat hallgassak? Soha ne álljak bosszút a rekedt Corduson, aki oly sokszor gyötört Theseisével? Hát büntetlenül szavaljon nekem az egyik togatákat, a másik meg elégiákat? És büntetlenül eméssze el az egész napom a hatalmas Telephus vagy a margókat is elfoglaló, sőt még a tekercs túloldalán sem véget érő Orestes?” (Juv. 1., 1–6.) Iuvenalist saját fordításban idézem, a fordítást a Magyar Művészeti Akadémia MMKI-Ö-21 Művészeti Ösztöndíjának MPJ2021-1614510192-561 azonosítójú, *Rómaiakról nem csak rómaiaknak – Iuvenalis-szatírák és Martialis-epigrammák fordítása* című pályázata támogatta.

³ GELLÉRFI Gergő: *The Institutes of Oratory as Inspiration and Source for Juvenal = Graeco-Latina Brunensia*, 2013, 85–93.

⁴ Juv. 6., 73–75.: „solvitur his magno comoedi fibula, sunt quae / Chrysgonum cantare vetent, Hispulla tragoedo / gaudet: an expectas ut Quintilianus ametur?” „Emezek meg nagy pénzért oldják ki a komikus színész ruhakapocsát, vannak, akik Chrysgonus hangját teszik tönkre, Hispulla egy tragédiaszínészben leli kedvét – talán azt váród, hogy Quintilianust szeressék?” Chrysgonust illetően a narrátor arra a hiedelemre utal, miszerint a szexuális tevékenység árthat a hangnak, lásd például COURTNEY, Edward: *A Commentary on the Satires of Juvenal*. London, Athlone, 1980, 272.

⁵ Juv. 6., 279–281.: „dic, / dic aliquem sodes hic, Quintiliane, colorem. / haeremus. Dic ipsa.” „Most épp egy szolgálva vagy egy lovag ölében hempereg, s így szól: Mondj, tessék, most mondj valami mentséget, Quintilianus! Erre ő: Nem tudok. Mondj magad!”

⁶ Juv. 7., 186–190.: „hos inter sumptus sestertia Quintiliano, / ut multum, duo sufficient: res nulla minoris / constabit patri quam filius. unde igitur tot / Quintilianus habet saltus? exempla novorum / fatorum transi.”

⁷ Vö. BARTSCH, Shadi: *Actors in the Audience. Theatricality and Double-speak from Nero to Hadrian*. Cambridge MA, London, Harvard University Press, 1994, 133.

⁸ Juv. 7., 1.: „et spes et ratio studiorum in Caesare tantum.”

⁹ Juv. 7., 20–21.: „circumspicit et stimulat vos / materiamque sibi ducis indulgentia quaerit.”

¹⁰ Lásd HELMBOLD, William C. – O’NEIL, Edward N.: *The Form and Purpose of Juvenal’s Seventh Satire = Classical Philology*, 1959, 2. sz., 100–101.

¹¹ Juv. 4., 34–35.: „incipi, Calliope, licet et considerare: non est / cantandum, res vera agitur.”

¹² Juv. 4., 145–149.: „quos Albanam dux magnus in arcem / traxerat attonitos et festinare coactos / tamquam de Chattis aliquid torvisque Sygambris / dicturus, tamquam ex diversis partibus orbis / anxia praecipiti venisset epistula pinna.” „... akiket a nagy vezér úgy rángatott albai várába, mintha csak a chattok népéről vagy a vad sygambe-



rekről akart volna szólni valamit, mintha aggasztó levél érkezett volna sebes szárnyon a világ távoli tájairól.”

¹³ A 4. szatíráról részletesebben lásd GELLÉRFI Gergő: *Allúziós technika és műfaji hatások Iuvenalis szatíráiban*. Bp., ELTE Eötvös József Collegium, 2018, 188–204., valamint az ott hivatkozott szakirodalmakat, különösen: HELMBOLD, William C. – N. O’NEIL, Edward: *The Structure of Juvenal IV = American Journal of Philology*, 1956, 68–73.; SWEET, David: *Juvenal’s Satire 4: Poetic Uses of Indirection = California Studies in Classical Antiquity*, 1981, 283–303.

¹⁴ A iuvenalisi narrátor viszonyulásáról az eposz műfajához sok más mellett lásd WINKLER, Martin M.: *The Function of Epic in Juvenal’s Satires = Studies in Latin Literature and Roman History V*. Ed. DEROUX, Carl, Brussels, Latomus, 1989.

¹⁵ Juv. 11., 162–164., 179–181.: „Forsitan expectes ut Gaditana canoro / incipiant prurire choro plausuque probatae / ad terram tremulo descendant clune puellae [...] nostra dabunt alios hodie convivia ludos, / conditor Iliados cantabitur atque Maronis / altisoni dubiam facientia carmina palmam.” „Talán arra számíthat, hogy buja nők kara lejt itt kéjes gadesi táncot, s feneküket taps ütemére riszálva súrolják fel a padlót. [...] Mással szórakozunk majd mai lakománkon: az Iliasköltő s az ő elsőségét ostromló fenséges Maro verseit olvassuk fel.”

Iuvenalis a Nürnbergi Krónikában, 1400-as évek vége, fametszet © Wikimedia Commons

- 16 Juv. 5., 156–158.: „forsitan impensae Virronem parcere credas, / hoc agit ut doleas; nam quae comoedia, mimus / quis melior plorante gula?” „Talán azt hiszed, Virro a költségeket kíméli. Pedig azért teszi, hogy szenvedj! Hiszen mely komédia, mely mimus lehetne jobb egy jajgató toroknál?”
- 17 Juv. 6., 434–437.: „Illa tamen gravior, quae cum discumbere coepit / laudat Vergilium, periturae ignoscit Elissae, / committit vates et comparat, inde Maronem / atque alia parte in trutina suspendit Homerum.” „Még ennél is súlyosabb eset az a nő, aki a lakomához leheveredve Vergiliust dicséri, megbocsát a halni készülő Elissának, egymásnak ereszt, s összemér költőket, a mérleg egyik serpenyőjébe Marót, a másikba meg Homéroszt teszi.”
- 18 Juv. 7., 82–87.: „curritur ad vocem iucundam et carmen amicae / Thebaidos, laetam cum fecit Stadius urbem / promisitque diem: tanta dulcedine captos / adficit ille animos tantaque libidine volgi / auditur; sed cum fregit subsellia versu / esurit, intactam Paridi nisi vendit Agaven.”
- 19 Számos más hivatkozával együtt idézi JONES, Frederick: *A Note on Juvenal Sat. 7. 86 = Classical Quarterly*, 1982, 478.
- 20 Uo.
- 21 Juv. 7., 139–140.: „Ciceroni nemo ducentos / nunc dederit nummos, nisi fulserit anulus ingens.”
- 22 Juv. 2., 25–28.: „quis caelum terris non misceat et mare caelo, / si fur displiceat Verri, homicida Miloni, / Clodius accuset moechos, Catilina Cethegum, / in tabulam Syllae si dicant discipuli tres?” „Ki ne keverné össze az eget a földdel, a földet meg a tengerrel, ha Verres kárhozzátná a tolvajt, Milo meg a gyilkost, ha Clodius vádolná a házasságtörőket, Catilina pedig Cethegust, vagy ha Sulla névsora ellen emelne szót három tanítványa?”
- 23 A szakaszt a kutatás régóta Ciceróval köti össze, például WINKLER, Martin M.: *Juvenal's Attitude toward Ciceronian Poetry and Rhetoric = Rheinisches Museum für Philologie*, 1988, 88.
- 24 Cicero költői tevékenységének parodizálásához, illetve Cicero itt említett iuvenalisi megjelenéseihöz részletesebben lásd GELLÉRFI: *i. m.* (2018), 77–79.
- 25 Juv. 8., 231–236.: „Quid, Catilina, tuis natalibus atque Cethegi / inveniet quisquam sublimius? arma tamen vos / nocturna et flammas domibus templisque paratis, / ut braccatorum pueri Senonumque minores, / ausi quod liceat tunica punire molesta. / sed vigilat consul vexillaque vestra coercent.” „Catilina, hát kinek a származása lehetne előkelőbb, mint a tiéd vagy Cethegusé? És ti mégis titkos fegyvereket készítetek elő az éjjel, tüzzel készültök házak és templomok ellen, akárcsak a nadrágos gallok fiai és a senon ifjak, kik olyasmire vete-medtek, ami tüzes tunikával büntethető. Ám virraszt a konzul, s megfékezi zászlóitokat.” Vö. Cic. *Cat.* 1., 8–9.: „recognosce mecum tandem noctem illum superiorem; iam intelleges multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad perniciem rei publicae. [...] discipulisti urbis partis ad incendia...” „Emlékezz vissza velem a megelőző éjszákára; mindjárt rájössz, hogy én sokkal éberebben virrasztok a köztársaság üdvéért, mint te az elpusztításáért. [...] Kijelölted a város felgújtandó részeit.”
- 26 Cicero homo novusként, „új emberként” lett konzul, azaz a családjában elsőként viselte a hivatalt.
- 27 Juv. 10., 118–126.: „eloquio sed uterque perit orator, utrumque / largus et exundans leto dedit ingenii fons. / ingenio manus est et cervix caesa, nec umquam / sanguine caudicidi maduierunt rostra pusilli. / o fortunatam natam me consule Romam: / Antoni gladios potuit contemnere, si sic / omnia dixisset, ridenda poemata malo / quam te, conspicuae divina Philippica famae, / volvens a prima quae proxima.”
- 28 „Ó, szerencsés Róma, hogy konzulságom alatt született.” A cicerói sorral Iuvenalist is említve részletesen foglalkozik ALLEN, Walter Jr.: „O Fortunatam Natam...” = *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. 1956, 130–146.
- 29 Cic. *Phil.* 2., 118.: „Defendi rem publicam adulescens, non deseram senex: contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos.”
- 30 A korábbiak mellett lásd még a történetírókat illetően: „Vester porro labor fecundior, historiarum / scriptores? perit hic plus temporis atque olei plus. / nullo quippe modo millensima pagina surgit / omnibus et crescit multa damnosa papyro; / sic ingens rerum numerus iubet atque operum lex. / quae tamen inde seges? terrae quis fructus aperta? / quis dabit historico quantum daret acta legenti?” „Hát a ti munkátok jövedelmezőbb, történetírók? Még több időt és több lámpaolajat emészt fel! Hiszen nincs mérték, az ezredik oldal is odakerül a többi tetejére, s a kárt gyarapítva tornyosul a sok papirusz: így parancsolják a téma irdatlan nagysága s a műfaj szabályai. Mégis, mit hoz az aratás, mit terem a megművelt föld? Ki fogja megadni a történetíróknak, amennyit a hírolvasó kap?” (Juv. 7., 98–104.)
- 31 Juv. 7., 229–239.: sed vos saevas inponite leges, / ut praeceptorum verborum regula constet, / ut legat historias, auctores noverit omnes / tamquam unguis digitosque suos, ut forte rogatus / dum petit aut thermas aut Phoebi balnea, dicat / nutricem Anchisae, nomen patriamque novercae / Anchemoli, dicat quot Acestes vixerit annis, / quot Siculi Phrygibus vini donaverit urnas; / exigit ut mores teneros ceu pollice ducat, / ut si quis cera uolturno facit; exigit ut sit / et pater ipsius coetus...” „Ti, szülők viszont kegyetlen előírásokkal követeljétek meg a tanártól, hogy legyen tisztában a nyelv szabályaival, olvasson történetírókat, ismerjen minden szerzót úgy, mint a saját körmeit és ujjait, s ha éppen a közfürdőbe vagy Phoebus medencéi felé tart, akkor is rávágja egy hirtelen kérdésre Anchises dajkája vagy Anchemolus mostohája nevét, s hogy honnan származott, megmondja, hány évet élt Acestes, s mennyi szicíliai bort adott a trójaiaknak? Várjátok el tőle, hogy az ifjak erkölcsét úgy formálja ujjával, ahogyan más arcot formál viaszból, hogy atyja is legyen e csapatnak...” A fizikai atrocitásokhoz: „sed Rufum atque alios caedit sua quemque iuventus...” „Rufust viszont, és persze másokat is, saját tanulóit verik meg...” (Juv. 7., 213.)
- 32 Juv. 7., 203–205.: „paenituit multos vanae sterilisque cathedrae, / sicut Tharsimachi probat exitus atque Secundi / Carrinatis...” „Sokan megkeseredtek a mit se termő, meddő tanári székekben, ahogy azt Tharsimachus és Carrinas Secundus végzete igazolja...” Tharsimachosz (Iuvenalis metri causa használja a fenti névváltozatot) athéni szofista, Platón *Államának* szereplője, aki egy szkolion szerint felakasztotta magát – de valószínűbb, hogy itt egy ismeretlen császárkori rétorról van szó. Secundus Carrinasról Cassius Diótól (S9., 20., 6.) tudjuk, hogy Nero száműzte, s a nevéhez tartozó szkolion szintén öngyilkosságról számol be.
- 33 Juv. 7., 135–143.: „purpura vendit / caudicidum, vendunt amethystina; convenit illi / et strepitu et facie maioris vivere census, / sed finem impensae non servat prodiga Roma. / Fidimus eloquio? Ciceroni nemo ducentos / nunc dederit nummos, nisi fulserit anulus ingens. / respicit haec primum qui litigat, an tibi servi / octo, decem comites, an post te sella, togati / ante pedes.” „A bíbor és az ametiszt színe adja el a zugügyvédet, érdemes hát vagyonánál nagyobb zajjal és külö ségekkel élnie. Ám a pazarló Róma nem vet gátat a költségesnek! Bizzunk az ékesszólásban? Még Cicero se kapna manapság kétszáz érmét senkitől, ha nem ragyog hatalmas gyűrű az ujján! Akinek peres ügye van, azt nézi meg először, van-e nyolc kísérőd és tíz szolgád, hordszék követ-e téged, s tógás férfiak mennek-e előtted.”
- 34 Juv. 7., 105.: „Sed genus ignavum, quod lecto gaudet et umbra.”